

## THE SPECIFICITIES OF ALBANIAN CHILDREN'S LITERATURE OF THE XIX CENTURY: PEDAGOGICAL AND AESTHETIC REQUIREMENTS AND PRINCIPLES

**Jehona Rushidi-Rexhepi**

University of Tetovo, Tetovo, RN Macedonia, jehona.rushidi@unite.edu.mk

**Abstract:** Art is not written according to rules. Literary text has no limitations and ways of writing. However, literature for children still has specifics that burden the writer against the most important factor in the act of writing itself, the reader. In Albanian literature, the period of the 19th century is covered by significant historical events. These circumstances will have an impact on the way the literary text is shaped. The paper aims to present and analyze a literary creation that has didactic elements, something that is in contradiction with the modern concept of literature as an art in general. The works from this period were mostly written with the intention of being used as school texts. This element encourages us to seek and underline what is aesthetic. That is, by giving a description of the pedagogical requirements for children's literature, examples will be illustrated in which a clear picture of symbiosis with the artistic and aesthetic will be given. Specifically, in the applicative part of the paper, examples from the literary works of this period will be given, including: Kostandin Kristoforidhi, Naim Frashëri, Sami Frashëri, etc.

**Keywords:** pedagogical principles, reader, Albanian children's literature, aesthetic, didactic elements.

## СПЕЦИФИКИТЕ НА АЛБАНСКАТА ДЕТСКА КНИЖЕВНОСТ НА XIX ВЕК: ПЕДАГОШКИ И ЕСТЕТСКИ БАРАЊА И ПРИНЦИПИ

**Јехона Рушиди-Рецепи**

Универзитет во Тетово, Тетово, РС Македонија, jehona.rushidi@unite.edu.mk

**Резиме:** Уметноста не се пишува според правила. Книжевниот текст нема ограничувања и начини како да се пишува. Меѓутоа книжевноста за деца сепак има специфики кои писателот го оптоваруваат наспроти најважниот фактор во самиот чин на пишување, читателот. Во албанската книжевност, периодот на XIX век е опфатен од значајни историски случувања. Токму овие околности, ќе имаат влијание врз начинот на моделирање на книжевниот текст. Трудот има за цел да даде претстава и анализа на книжевно творештво кое има дидактички елементи, нешто што е во спротивност со современиот концепт за книжевноста како уметност воопшто. Делата од овој период, во голем дел се напишани со намера за употреба како училишни текстови. Овој елемент не поттикнува да бараме и подвлекување на тоа кое е естетско. Односно, давајќи опис на педагошките барања кон детската книжевност, ќе се илустрираат примери во кои ќе се даде јасна слика на симбиоза со уметничкото, естетското. Конкретно, во апликативниот дел на трудот ќе се дадат примери од книжевното творештво на овој период, меѓу кои: Константин Кристофорици, Наим Фрашери, Сами Фрашери, итн.

**Клучни зборови:** педагошки принципи, читател, албанска детска книжевност, естетско, дидактички елементи.

### 1. ВОВЕД

Детската литература како дел од општата литература има заеднички црти но и нијанси кои ја разликуваат од творбите за возрасни. Како творештво, таа негува широк спектар на теми, но во меѓувреме е и предизвикана од специфики. Таа се развива, поминува низ различни периоди и во самиот процес на развојот има и друг сегмент кој го следи. Тој се состои од педагошки и естетски барања. Овие барања не ги подразбираме како ограничување на тоа што книжевниот текст ни нуди, туку како особености кои на преден план го ставаат читателот. Во овој случај, читателите се деца од различни возрасни групи за кои се ориентираат текстови преку кои треба да знаат како да пренесат одредена тема и мотив.

Албанската книжевност на XIX век се поклопува со периодот на романтизмот. Тоа е период кога се буди свесноста за значењето на книжевниот текст за децата, но се работи и за книжевност која се пишува во време на големи историски настани. Меѓу другото, со отворањето на училиштата на албански јазик во Корча (1887) се јавува и недостиг од училишни текстови. Затоа писателите од втората половина на овој период доста често, освен другите творби, пишуваат и текстови кои се со намена за училишна употреба.

Потенцирајќи го дидактичкиот елемент, интересно е што сепак останува простор да се бара поетското. Во ова соединување оваа студија ќе се обиде да прикаже како уметничкото во ист текстуален простор со дидактичките ноти им излегува на пресрет на педагошките и естетските барања кои се насочуваат кон книжевноста за деца.

## 2. ГЛАВНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА АЛБАНСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА XIX ВЕК

Од 30-тите години на XIX век во албанската литература започнува периодот на романтизмот. Ако го гледаме во споредба со европскиот романтизам, тука секако може да се видат сличности и разлики. Бидејќи албанската средина е преокупирана со важни историски и политички моменти, трагите ги носи и уметноста, книжевноста. Наместо монотонија и бегане кон екзотични предели, романтичарските ликови овде имаат други преокупации меѓу кои националната идеја.

Ова е периодот кога творат: Наим Фрашери (1846-1900), Сами Фрашери (1850-1904), Констадин Кристофори (1826-1885), Наум Векилхарци (1797-1846), Јероним де Рада (1814-1903), Пашко Васа (1825-1892), Јани Врето (1822-1900), итн. Во нивните творештва читателот среќава: илуминистички ноти, возвишување на минатото (времето на Скендербег), култот на природата, татковината и херојството, негување на народното творештво и античката книжевност, претпазливост кон јазикот и пишување дидактички материјали.

Почетокот на XIX век се карактеризира со миграција на албанците и формирање на колонии, во кои многу писатели нема да го остават зад себе духовниот и културниот развој (Де Рада, Наим Фрашери, Наум Векилхарци, Тими Митко). Затоа се создаваат многу дела надвор од Албанија и покрај тоа што други писатели се активни и во татковината. Многу од нив ќе собираат и проучуваат народно творештво и ќе објавуваат литературни творби.

„Песните на Милосао“ (1836) се смета за прво дело на албанскиот романтизам, додека збогатувањето на овој период со творечка дејност главно се случува по Призренската Албанска Лига во 1878. Токму овие податоци, конкретно политичките и историските околности даваат слика на она што го прави албанскиот романтизам различен од европскиот. Во овој контекст се сложуваме дека ако во почетоките на Преродбата, илуминистичките идеи потсетуваат на Волтеровиот илуминизам на XVIII век. на културата и јазикот на народот, овојпат по Албанската Призренска Лига илуминизмот повеќе, по изразено, се поврзува со националната азбука, со националниот јазик и со отварање на националните училишта. (Qosja, 1990)

## 3. АЛБАНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА НА XIX ВЕК НАСПРОТИ ПЕДАГОШКИТЕ И ЕСТЕТСКИТЕ БАРАЊА

Од творештвото на спомнатите писатели кои ја претставуваат албанската книжевност за деца на XIX век, ќе се разгледат тие кои се издвојуваат со посветеноста кон детето како читател. Ориентирајќи ја книжевноста за одредена возрастна група, анализата на тие творби бара разгледување на начинот како се исполнуваат тие „услови“. Меѓу педагошките барања кои се појавуваат пред оваа книжевност, во постоечките студии се истакнуваат аспектите со кои се влијае на читателот, појавувајќи се како забавен и едукативен елемент. (Бишкеми, 2001)

Очекувањата кои стојат пред творецот за деца, кои би ги нарекле педагошки и естетски, најчесто се: негувањето на љубов кон татковината, инклузивноста, трудовиот елемент, забавниот елемент, играта, моралистичките елементи акко скриена порака, приспособувањето на јазикот и стилот, итн. Токму за односот на книжевноста и педагошките елементи, се вели: „Дискретноста на овие две сфери (книжевната и педагошката симетрала олицетворени во литературното творештво за деца), дегенеративно ги подјавува не само нивната кохезија и подражавање, туку и ги деструктурира и уметничката градба на делото, неговата контемплативна енергија и дидактичка резонанса. Одбраната од таквата диспропорција треба да се остварува и обезбедува единствено само со фокусирање на нивната взаемна структура и рамнотежа.“ (Спасевски, 2007)

Книжевните дела на албанските писатели на романтизмот можеме да ги разгледаме анализирајќи ја темата на татковината и Скендербег. Преку ваквите теми и мотиви, читателот се среќава со историски факти, историски ликови. Преку овие елементи се пополнува барањето кон детската книжевност, кое го спомнавме како негување на љубовта кон татковината. Возвишувањето е исто така и естетска компонента на романтизмот во албанската книжевност.

Преводот и адаптацијата на басните се еден модел којшто прикажува како во еден текстуален простор се задржуваат елементи кои се соодветни за оваа книжевност. Басната како форма на пишување е специфична по малиот број на ликови, често животни, чести дијалози. Од басните произлегува поука, а моралот којшто произлегува од нив е токму една од одликите на детската книжевност. Адаптацијата на басните го

овозможува постоењето во ист текстуален простор на тоа што се бара од детската книжевност и тоа што писателот се обидува да го понуди во период кога не само што се буди свесноста за значењето на книжевноста за деца, туку и за потребата на училишни текстови. Во последните студии (Berisha, 2020) за детската книжевност голем простор се остава и на подвлекувањето на важноста и карактеристиките на сказните и во книжевноста која продолжува и по XIX век.

Афирмативниот став на книжевноста на романтизмот кон народното творештво, доближува до децата познати формули на раскажување, стихови чија должина и структура е позната за детето. Мотивите на народното творештво, се тие кои со повторно пишување ја возвишуваат природата, пеат на убавината. Текстовите произлегуваат со плурални содржини, меѓу кои флората и фауната, било во статична или динамична форма се елемент којшто треба да заземе простор.

Доста простор се дава и на мудрите изреки, како и на фразеологијата. Пишувањето наменето за училишна употреба е најдобар показател на присутноста на дидактичкиот елемент за чие присуство во книжевноста доста се дискутира. Романтичарите имаат еден посебна внимателност кон значењето на јазикот. Водејќи се од овие особености накратко може да дадеме преглед на нивното пронаоѓање во некои примери од оваа книжевност.

К.Кристофорици со делото “Пленот на планинците” (“*Gjahu i malësorëve*”) напишано во 1884 год., објавено многу подоцна, дава модел на текст каде доминира дијалогот, односно нарацијата е динамична. Расказот е напишан во три јазични варијанти, со што се подвлекува и вреднувањето на јазикот кај романтичарите. Делото има и втор наслов “Сенката на Томор” (“*Hieja e Tomorrit*”), коешто не навраќа на споредбата на Томор со грчкиот Олимп. Се забележува присуството на лубовта кон татковината но и фауната, симболиката и стилските фигури, особено ономотопејата како доста посакувана и практикувана во детската книжевност. Текстот не е напишан со дестинација за деца, но динамичноста и самата структура ја доближува до помладиот читател. Исто така, во творештвото на Кристофорици, песната “Малата ѕвезда горе во небото” (“*Yll' i vogël lart në qiell*”) дава модел на преработка, односно хипертекстуална практика на пишување. Содржината на песната, иако поетски текст, поттикнува на размислување околу небесниот ѕвезден систем.

Во творештвото на Наим Фрашери се гледа почитување на повеќе естетски и педагошки барања иако дидактичкиот елемент е присутен. Од богатото творештво на еден од најголемите писатели на албанската книжевност воопшто ќе се задржиме на следните дела: “Општа историја” (“*Histori e përgjithshme*”), “Историја на Албанија” (“*Histori e Shqipërisë*”) “Знаења” (“*Dituritë*”), Песни за првите училници (“*Vjersha për mësonjtoret e para*”). Во збирката Песни за првите училници (“*Vjersha për mësonjtoret e para*”) напишана во 1886, иако насловот може да ни делува со дидактичко оптоварување, меѓу стиховите наоѓаме цела мрежа на испреплетување на народната фразеологија, на мудрите изреки, адаптации на басни, патриотски мотиви, возвишување на херојството и јазикот, лубовта кон знаењето и човечките доблести. Околу спецификите на овие дела се совпаѓа и заклучокот на Реџеп Ќосја, според кој Наим Фрашери наместо да ги објасни, всушност ги раскажува сите нешта кои ги знае за создавањето и содржината на природата и универсот... (Qosja, 1990)

Во албанската книжевност името на писателот Сами Фрашери е познато како писател чии дела имаат јазично, дидактичко, политичко значење, како и книжевна вредност. Од творбите за деца со книжевна вредност ги издвојуваме: “Земјата е злато” (“*Dheu është flori*”), “Садеа другите, јадеше ти, сади ти, да јадат другите” (“*Mbollën të tjerët, ha ti, mbill ti, të hanë të tjerët*”) “Солон и Крисо” (“*Soloni dhe Krisua*”). Преку нив се подвлекува елементот на трудот, човечките доблести, додека на латентен начин се напаѓаат мрзеливоста и лакомоста. Структурата на сказната е таа преку која најдобро го будиме интересот и влијаеме врз малиот читател.

#### 4. ЗАКЛУЧОК

Иако за албанската книжевност на XIX век има доста студии и анализи, за детската книжевност се добива впечаток дека има доста простор за проучување. Потпирајќи се врз претходните студии околу детската книжевност на овој период, во конкретниов труд се обидовме да прикажеме како во ист текстуален материјал стојат и се испреплетуваат дидактичкото и поетското. Иако под влијание на надворешни, вонкнижевни фактори, оваа книжевност спонтано се условува, сепак токму творците кои ги спомнавме создаваат свест за важноста на книжевноста за деца (особено Наим Фрашери). Творците се позиционирани сред две линии, едната поврзана со програмата на Преродбата и актуелните политички случувања, особено со отварањето на училиштата и од друга страна пред свеста дека книжевноста е уметност. Особено во последните децении на XIX век, наоѓаме успешни обиди навметнување на уметничкото во училишниот текст и обратно, вметнување на дидактичкиот елемент во книжевноста. Треба да прифатиме дека на

читателот кај овие творби често му паѓаат во големо морализирање. Токму ова е елементот кој овој период полека почнува да го разликува од подоцнежните творби за деца.

Дел од творештвото на Наим Фрашери беше пример дека токму кога насловот ни сигнализираше текст од дидактички карактер и морализирање, во содржината наоѓавме и поетски стил, фигуративност, навраќање кон народното творештво. Кај творештвата на писателите К. Кристофориди и Сами Фрашери, дисктинцијата меѓу дидактичкиот материјал и книжевниот текст за деца е поизразена. Затоа студијата се задржа да покаже како овие две нишки некаде повеќе и некаде помалку се надоврзуваат. Творештвата на овие писатели се далеку пообемни од тоа што беше материја на оваа студија каде се инсистираше да се одвои само книжевноста за деца.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Berisha, A. N. (2020). *Poetika e letërsisë për fëmijë*. Gjakovë: Universiteti "Fehmi Agani".
- Bishqemi, A. (2001). *Letërsia për fëmijë (Pjesa I-teoria)*. Elbasan: Sejko.
- Bishqemi, A. (2001). *Histori e letërsisë shqiptare për fëmijë*". Elbasan: Sejko.
- Frashëri, N.(1983). *Vepra 2*. Prishtinë: Rilindja.
- Frashëri, S.(1978). *Vepra të zgjedhura 2*. Prishtinë: Rilindja.
- Hamiti, S. (2002). *Letërsia filobiblike Letërsia romantike*. Faik Konica: Prishtinë
- Qosja, R. (1990). *Historia e letërsisë shqiptare Romantizmi I*. Prishtinë: Rilindja.
- Qosja, R. (1990). *Historia e letërsisë shqiptare Romantizmi II*. Prishtinë: Rilindja.
- Qosja, R. (1990). *Historia e letërsisë shqiptare Romantizmi III*. Prishtinë: Rilindja.
- Спасевски, М. (2007). *Литература за деца*. Скопје (pp.43).